

ПУБЛИЦИСТИК УСЛУБ МЕДИА МАТНИИ
ТАРКИБИЙ ҚИСМИ СИФАТИДА

Бобожонов Дилшод Жумакул ўгли

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти

Таянч докторант

e-mail: dilshod.bobojonov.8007@gmail.com

Тел: + 99890 065 50 30

Аннотация: Маълумки, публицистик услуб оммавий ахборот воситаларида тил воситаларини қўллашда намоён бўладиган адабий тилнинг алоҳида функционал шаклидир. Ҳозирги вақтда оммавий ахборот воситалари нафақат хабардор қилишда, балки давлат ва жаҳон миқёсида тарғибот тарқатишда ҳам муҳим роль ўйнайди. Замонавий жамиятнинг тез ўсиб боришини ҳисобга олиб, оммавий ахборот воситалари, жумладан, медиа тилнинг қисми сифати газеталар ташқи таъсирга фаол жавоб қайтармоқдалар, ва тилга оид ифодалаш воситаларини ривожлантириб, мослаштирмоқдалар.

Калит сўзлар: услуб, матн, медиа, функционал услуб, публицистика, газета, медиаматн

Даврий нашр пайдо бўлган пайдан бошлаб газета тилининг асосий вазифаси ахборотни узатиб бериш бўлиб қолди. Янгиликларни аҳолига тез етказиб бериш доим муҳим аспект бўлиб келган, ва бу ҳолат коммуникация мақсадлари ва матнлар структурасида акс эттирилиб келган. Бироқ вақт ўтиши билан газеталар ҳукумат томонидан оммага таъсир кўрсатиш воситаси сифатида ишлатила бошланди. Газета тили ахборот вазифасидан ташқари яна таъсир кўрсатиш вазифасини бажара бошлади. Газеталарнинг мақсади, қайси турда бўлишларига қарамасдан (сиёсий-ижтимоий, соҳавий, кўнгилочар ва ҳ.к.), ахборотни оддийлик, тушунарлилик (аудитория мавқеи) ҳамда таъсирчан етказиб бериш орқали аудиториянинг маълум бир дунёқарашни шакллантиришдан иборат бўлади. Ҳар қандай бошқа медиа жанр сингари газетанинг тили ҳам хабардор қилувчи нашрлар мақсадларига нисбатан уни ноёб ва мослаштирилган қилувчи ўз хусусиятларига эга.

Даврий нашрларнинг тилга оид хусусиятларини тадқиқот қилиш тилшуносликнинг, хусусан ўзбек тилшунослиги соҳасининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу соҳада иккита асосий ёндашув ажратиб кўрсатилади: меъерий-услубят, бу ёндашув кейинги ҳолларда амалий услубшунослик доирасида кўриб чиқиладиган функционал-услубий ёндашув бўлиб, ушбу ёндашув ҳозирги вақтда фаол ривожланиб бораётган йўналиш ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, публицистик услуб адабий тил таркибида тилшунослар учун тадқиқотларнинг айтарли катта қисмини ташкил қилади. Бугунги кунда медиалингвистикада ушбу услубни белгилаш учун «газета-публицистик услуби», «газета услуби», «газета-журнал услуби», «ахборот услуби» ва хатто «ижтимоий-сиёсий услуб» каби синоним сифатида ишлатиладиган бир нечта

турли терминлар мавжуддир.

1990-йилларнинг ўртасигача ОАВ ёзма материалларга асосланган тилларининг тилшунослик аспектиларини тадқиқот қилишда «ахборот услуги» ва «газета услуги» терминлари «публицистик услуб»га нисбатан параллел равишда ўринли бўлган тушунчалар эди. Буни ўша вақтда кўпчилик одамлар ёзма маълумотни айнан даврий нашрларнинг матнларидан олганликлари билан тушунтирса бўлади.

«Рус тили услубшунослики» номли ишда публицистик услубни бошқа функционал услублар доирасида алоҳида шакл сифатида кўриб чиқиш ижтимоий онг ва мулоқатнинг муҳим соҳаси сифатида сиёсатнинг мавжудлиги билан боғлиқ бўлиши айтиб ўтилган. Шуни ҳисобга олиб, мазкур услуб учун «сиёсий услуб» ёки «сиёсий-ғоявий услуб» деб номланиш ўринлироқ бўлар эди¹. «Газетага оид» ва «газета-журналга оид услуб» терминлари мазкур услубни даврий нашрлар контекстида ишлатилишини кўрсатади. «Сиёсий услуб» термини ахборотни тақдим қилишда бош роль сиёсий аспектга қаратилиши таъкидланади².

Аввал айтиб ўтилганидек, бугунги кунда мазкур услуб нафақат босма нашрларда ишлатилибгина қолмай, балки электрон медиа, телевидение ҳамда радиода ҳам ишлатилади. Шунга кўра мана шу барча қўлланиш соҳаларини бирлаштирадиган терминни топиш зарурдир. Биз бу услубни унинг ижтимоий ва сиёсий соҳалар билан кучли боғланганлигини таъкидлаш учун баъзи услубистик ишларда «ижтимоий-сиёсий услуб» деб аташимиз мумкин бўлар эди. Бироқ, ушбу вазиятда бу термин маданият, спорт ва ижтимоий ташкилотлар фаолияти каби услубларда қўлланиладиган сиёсий бўлмаган соҳаларни йўққа чиқаради»³.

Н.И. Клушинанинг публицистик услуб тадқиқига бағишланган ишида унинг мураккаб иерархияга оид структураси айтиб ўтилади, ва бу структура тилшунослик стратегияси ва тактик ишонтиришни ифодалашнинг иккита поғонасини ўз ичига олади: матнни ўқувчининг идрокига йўналтирилган очикдан-очик таъсир кўрсатиш, ва адресатнинг ост онгига бевосита таъсир кўрсатувчи ошкора қилинмайдиган таъсир⁴.

Бошқа оммавий ахборот воситалари сингари газеталар кўпинча вақти чекланган шароитлар доирасида яратилади, ва бу ҳолат лингвистик материалга ҳар доим ҳам астойдил ишлов бериш имкониятини бермаслигини ҳисобга олиш керак. Бундан ташқари, газеталар бир-биридан узоқ масофада ишлайдиган ва ўзларининг индивидуал услубига эга бўлган муаллифлар жамоаси томонидан яратилади⁵.

¹ Кожина М.Н., Дускаева Л.Р., Салимовский В.А. *Стилистика русского языка*. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 464 с. – С.342.

² Казак М.Ю. *Язык газеты*. – Белгород: ИД «Белгород», 2012. – 118 с. – С.11.

³ Миннуллин Б.К. *Язык татарской газеты начала XX в.: лингвистический и жанрово-стилистический аспекты*. – Казань, 2021. 540 с. – С. 45.

⁴ Клушина Н.И. *Стилистика публицистического текста*. – М.: Медиа Мир, 2008. – 242 с. – С. 45.

⁵ Клушина Н.И. *Стилистика публицистического текста*. – М.: Медиа Мир, 2008. – 242 с. – С. 45

Бу ҳолат чоп этилган кўплаб матнлар асосида шакллантирилган газета тили адабий тилнинг бир нечта хос бўлган функционал услубларининг ўзаро ҳаракати содир бўладиган муҳитдир. Ушбу контекстда «публицистик услуб» тушунчаси газетада чоп этилган матн ҳақида гап кетганда қўлланиши мумкинлигини айтиш муҳимдир. Бирок, маълум бир даврий нашриётда чоп этилган матнлар йиғиндиси ҳақида гап кетганда «газета тили» тушунчасини қўллаш тўғрироқ бўлади. Бу ҳолат газетадаги нашрлар орасида бадиий асар ёки расмий ҳужжатлар каби турли жанрларнинг матнлари учраб туриши билан тушунтирилади, ва бу матнларда публицистик услубга хос бўлган белгилар ҳар доим ҳам кўп бўлавермайди.

В.П. Москвиннинг фикрига кўра, «публицистик услуб» ва «газета тили» терминлари тилшуносликда аниқ тушунчаларни билдирувчи турли лексик бирликлар каби кўриб чиқилишлари мумкин⁶. Аммо унча қатъий бўлмаган маънода ушбу иккита тушунча бир бирини ўрнини боса оладилар, чунки газеталарда қўлланиладиган тил публицистик услубнинг асоси ҳисобланиши мумкин.

Маълум бўлишича, публицистик услуб сиёсий, иқтисодий, маданий, спорт ва ҳаётнинг бошқа жабҳалари билан бир қаторда ижтимоий муносабатлар соҳасини ҳам қамраб олувчи функционал услублардан биридир. Публицистик услуб сиёсий адабиётда ҳам, оммавий ахборот воситалари тилида ҳам ишлатилади. Унга хос бўлган белгиларни маълум бир сиёсий ва идеологик позициялар нуктаи назаридан кўриб чиқиладиган сиёсат, идеология, фалсафа, иқтисод, маданият, спорт, кундалик ҳаёт ва жорий ҳодисалар каби турли мавзулардаги матнларда кузатиш мумкин⁷.

Бугунги кунда оммавий ахборот воситалари, жумладан газеталар ижтимоий саволлар бўйича оммавий фикрни шакллантиришда асосий ролни ўйнайди.

Улар нафақат реал вазиятни акс эттирибгина қолмай, ахборотни ўзининг идеологик кўрсатмаларига мувофиқ интерпретациялаштиради. Бу ҳолат оммавий ахборот воситаларининг жамиятдаги ижтимоий ва сиёсий жараёнларга нисбатан улкан таъсирини кўрсатади.

Газета тили ўз-ўзига кўра инсоннинг нутқ жараёнидан вужудга келадиган мураккаб кўриниш бўлиб, газета матни кўринишида расмийлаштирилади. Мазкур тилнинг асосий ахборот вазифаси ҳужжатлар аниқлигига интилишни кўзда тутаяди, яъни газетада чоп этилган ва ушбу функцияга мувофиқ бўлган матнлар одатда расмий, аниқ, объектив бўлади ва босиқ услубдан фойдаланади. Улар реал воқеалар ва фактларни акс эттиради.

Ушбу тилнинг иккинчи аспекти – таъсир кўрсатиш вазифасидир. Унинг объекти инсон бўлиб, унинг мақсади – оммавий фикрлар шаклланишига таъсир кўрсатишдир. Газетадаги матнлар вазиятни турли нуктаи назардан кўриб чиқиб, газета ўқувчини маълум бир турдаги таъсирланишга олиб чиқишга ҳаракат қилишади. Улар газета ўқувчида ҳодиса ёки ахборотга нисбатан аввалдан ўйлаб қўйилган таъсирланишни келтириб чиқаришга интилишади.

⁶ См: Миннуллин Б.К. Язык татарской газеты начала XX в.: лингвистический и жанрово-стилистический аспекты. Дисс.докторс...дисс. – Казань, 2021. - 540 с.

⁷ Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. – Назрань: Издательство ООО «Пилигрим», 2010. – 487 с. – С. 292.

Газета тилида бир матн доирасида кўпинча иккита функция ўзаро ҳаракатда бўлишини айтиш муҳимдир. Чунончи газета ўқувчига тақдим қилинган ҳар қандай ахборот унинг мантикий хулосаларига таъсир кўрсатар экан, кўрсатилаётган таъсир билвосита бўлган тақдирда ҳам, барибир доимо мавжуд бўлади. Аммо ахборотсиз таъсир кўрсатиш мумкин бўлмай қолади⁸.

Қуйида газета тилининг асосий тилшунослик хусусияларининг баъзилари келтирилган:

1. Газеталар ахборотни максимал тарзда қисқа ва аниқ беришга ҳаракат қиладилар. Гаплар одатда қисқа бўлиб, мураккаб ва узун иборалар унча қўлланилмайди.

2. Газета мақолаларининг сарлавҳалари қисқа, лекин информатив бўлиши керак. Улар газета ўқувчиларнинг эътиборини тортишлари ва дарҳол мақоланинг мазмуни ҳақида тасаввур беришлари керак.

3. Газеталар фикрларни ифодалашда нейтралликка интилишади. Улар одатда кучли эмоционал бўёқли бўлишдан қочиб, факт ва далилларни тақдим қиладилар.

4. Газета тили кенг аудиторияга мўлжалланган бўлади, шунинг учун ҳам унда махсус терминлар ва сленглар бўлишига йўл қўймадилар. Газета ўқувчилар учун ҳаммаси тушунарли ва оммабоп бўлиши керак.

5. Газеталарда ахборот конкрет ва аниқ тарзда тақдим қилинади. Муаллифлар умумий умумлаштиришларга йўл қўймасликка ҳаракат қилишади ва деталлар ва фактларни тақдим қилишади.

6. Цитата келтириш ва интервью: Газета мақолаларида кўпинча цитаталар, ва ахборотни тасдиқлаш учун воқеалар гувоҳлари ёки қатнашчилари, экспертлар билан интервью келтирилади.

7. Газеталар жорий ҳодисалар ва янгиликларни ёритишга йўналтирилган бўлади. Тил долзарб бўлиб, чоп этилиш вақтига мувофиқ бўлиши керак.

8. Газеталар тилнинг юқори стандартини сақлаб туриш учун грамматик конструкциялар ва орфографиянинг тўғрилигини кузатиб туришади.

9. Газеталар объектив ва мувозанатлаштирилган бўлишлари учун воқеа ва муаммога нисбатан турли нуқтаи назарларни тақдим қилишга ҳаракат қилишади.

10. Баъзи газеталар уларга алоҳида хосликни берадиган ўзларнинг ноёб услубларига ва газеталарда ўз колонкаларига эга бўлишлари мумкин.

Ушбу хусусиятлар газета тилини специфик ва оғзаки нутқ ёки адабий услубдан ажратиб туради. Асосий мақсад – ўқувчиларга ахборотни аниқ ва тушунарли ҳолда етказиб бериш.

Инглиз тили жаҳон миқёсидаги коммуникацияда марказий ўринни эгаллайди ва ОАВ оламида борган сари муҳим бўлиб бормоқда. У нафақат ахборотни етказиб бериш воситаси бўлиб хизмат қилади, балки инглиз тилидаги кўпгина нашрларнинг структураси ва услубини шакллантиради. Инглиз тилидаги матбуотда инглиз тили ишлатилишининг баъзи лингвистик аспектларини кўриб чиқамиз.

Инглиз ОАВ янгиликлар ҳақидаги мақолалар ва интервьюдан тортиб то

⁸ Гальперин И.Р. *Очерки по стилистике английского языка.* – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 462 с. – С.97.

шархлар ва аналитик материаллар билан тугайдиган турли жанр ва услубларни ўз ичига олади. Жанрларнинг ушбу кенг спектри тилдан фойдаланишда мослашувчанликни талаб қилади. Янгиликлар ҳақидаги мақолалар одатда ахборотни тез етказиб бериш учун қисқа ва аниқ қилиб ёзилади, аналитик материаллар эса анча мураккаб лексика ва синтаксисга эга бўлиши мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

1. Кожина М.Н., Дускаева Л.Р., Салимовский В.А. Стилистика русского языка. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 464 с. –С.342.
2. Казак М.Ю. Язык газеты. – Белгород: ИД «Белгород», 2012. – 118 с. . – С.11.
3. Миннуллин Б.К. Язык татарской газеты начала хх в.: лингвистический и жанрово-стилистический аспекты. – Казань, 2021. 540 с. – С. 45.
4. Клушина Н.И. Стилистика публицистического текста. – М.: Медиа Мир, 2008. – 242 с. – С. 45.
5. Клушина Н.И. Стилистика публицистического текста. – М.: Медиа Мир, 2008. – 242 с. – С. 45
6. См: Миннуллин Б.К. Язык татарской газеты начала хх в.: лингвистический и жанрово-стилистический аспекты. Дисс.докторс...дисс. – Казань, 2021. - 540 с.
7. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. – Назрань: Издательство ООО «Пилигрим», 2010. – 487 с. –С. 292.
8. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 462 с. – С.97.